

زمینه‌های مشارکتی مؤثر جهت مشارکت سازمان‌های غیردولتی در فرایند خط‌مشی‌گذاری

محیط‌زیستی: مدل‌سازی معادلات ساختاری

علیرضا کفاش زاده^۱، حسن درویش^{۲*}، رضا رسولی^۳، محمدابراهیم سنجقی^۴

۱. دانشجوی دکتری تخصصی مدیریت دولتی، دانشگاه پیام نور

۲. دانشیار گروه مدیریت دولتی، دانشگاه پیام نور

۳. استاد گروه مدیریت دولتی، دانشگاه پیام نور

۴. استاد گروه مدیریت استراتژیک، دانشگاه صنعتی مالک اشتر

پذیرش: ۱۳۹۶/۰۵/۱۴

دریافت: ۱۳۹۵/۱۱/۰۱

The Areas of Effective Participation of Non-Governmental Organizations in Environmental policy-making process: Structural Equation Modeling

A.R.Kafashzadeh¹, H.Darvish^{2*}, R.Rasoli³, M.E.Sanjaghi⁴

1. Ph.D. student in Public Administration, Payame Noor University

2. Associate Professor in Public Administration, Payame Noor University

3. Professor in Public Administration, Payame Noor University

4. Professor in Strategic Management, Malek Ashtar University of Technology

Received: 2017/01/21

Accepted: 2017/08/05

Abstract

The main aim of this study is to evaluate the areas influencing the optimal NGOs participation in governmental policy-making process (Environmental Protection Agency in Tehran). In this study, 13 organizations were selected as the statistical population. The sample size was determined using Cochran's formula of 378 people. The sampling method of the study is also using available sampling. After collecting the data by using a structured questionnaire, structural equation modeling and hypothesis testing was conducted based on Partial Least Squares approach. The results showed that in general, the construct in the model affecting areas on the participation of non-governmental organizations in policy-making of the Environmental Protection Agency explain almost 61 percent of the variance. Also from the viewpoint of members, environmental NGOs can participate in the creation of environmental decisions and monitor and evaluate the implementation of environmental decisions and have an important role in environmental policy-making process.

Keywords

Participation, Environmental NGOs, Environmental Policy-making

چکیده

هدف اصلی این مطالعه، بررسی زمینه‌های مشارکتی مؤثر جهت مشارکت بهینه سمن‌ها در فرایند خط‌مشی‌گذاری محیط‌زیستی در سازمان محیط‌زیست استان تهران است. در مطالعه حاضر، تعداد ۱۳ سازمان به عنوان جامعه آماری برگزیده شدند. حجم نمونه تحقیق با استفاده از فرمول کوکران ۳۷۸ نفر تعیین شد. روش نمونه‌گیری این تحقیق نیز روش نمونه‌گیری در دسترس است. پس از جمع‌آوری داده‌ها با استفاده از پرسشنامه‌ای ساختارمند، مدل‌سازی معادلات ساختاری و آزمون فرضیات بر اساس رهیافت حداقل مربعات جزئی، انجام گرفت. یافته‌ها حاکی از آن بود که به‌طور کلی سازه‌های موجود در مدل زمینه‌های مشارکتی مؤثر بر مشارکت عمومی سازمان‌های غیردولتی در خط‌مشی‌گذاری محیط‌زیستی حدود ۶۱ درصد از واریانس را تبیین می‌کنند. همچنین از دیدگاه اعضا، سازمان‌های غیردولتی محیط‌زیستی می‌توانند با مشارکت در ایجاد تصمیمات محیط‌زیستی و نظارت و ارزیابی تصمیمات محیط‌زیستی پس از اجرا، نقش مؤثری در فرایند خط‌مشی‌گذاری محیط‌زیستی داشته باشند.

واژه‌های کلیدی

مشارکت، سمن‌های محیط‌زیستی، خط‌مشی‌گذاری محیط‌زیستی.

مقدمه

امروزه برای رشد و توسعه ناگزیر از گام نهادن در مسیر توسعه پایدار هستیم (Emas, 2015). طبق تعریف، توسعه پایدار توسعه اقتصادی رو به رشد و متعادل، همراه با گسترش برابری و عدالت اجتماعی و پایداری زیست‌محیطی در کنار هم و به منظور بهبود زندگی اقتصادی و اجتماعی مردم، معرفی شده است (Monavaryan, 2010) همان‌گونه که از این تعاریف برمی‌آید، دو مقوله محیط‌زیست و انسان به عنوان اجزای لاینفک مبحث پایداری محسوب می‌گردند که هر جامعه‌ای با تکیه بر این دو مقوله به صورت هم‌زمان، قادر به حصول توسعه پایدار است. لذا، دست‌اندرکاران امور محیط‌زیستی در کشورهای مختلف با عنایت به نقش بی‌بدیل عامل انسانی، همواره در پی بهره‌برداری بهینه از مشارکت عمومی مردم در طرح‌ها و برنامه‌های محیط‌زیستی و حتی فرایند خط‌مشی‌گذاری محیط‌زیستی، در جوامع دموکراتیک، می‌باشند (Irvin & Stansbury, 1996). بر همین اساس، کمیسیون محیط‌زیست و منابع طبیعی بریتیش کلمبیا^۱ مشارکت عمومی محیط‌زیستی را به صورت تخصصی، فراهم نمودن فرصت‌هایی هدفمند برای عموم جهت کمک به تصمیمات مرتبط با محیط‌زیست و منابع طبیعی، به نحوی که نظرات و علایق عمومی در سطحی وسیع در نظر گرفته شود، قلمداد نموده است (CORE, 1994). در این میان، تأکید بسیاری از محققان بر فعالیت هم‌زمان و هم‌آهنگ مثلث بخش دولتی، مردم و بخش غیردولتی است (Bowman & Roberts, 1995). به اعتقاد آنان بخش غیردولتی می‌تواند به عنوان حلقه اتصال دولت و مردم محسوب گردد. در همین راستا، سازمان‌های غیردولتی^۲ محیط‌زیستی یا همان سمن‌ها به عنوان یکی از مهم‌ترین نهادهای مردم‌نهاد مشارکت‌کننده در مباحث محیط‌زیستی، در سطح جهانی، مطرح می‌باشند (Andrusevych, 2002).

به‌طور کلی، سمن‌ها خارج از ساختارهای سیاسی، سازمان می‌یابند تا به برخی اهداف اجتماعی خاصی نظیر حفاظت از محیط‌زیست و یا گروه‌ها و ائتلاف خاصی خدمت‌رسانی کنند. دامنه فعالیت این سازمان‌ها شامل تحقیق، انتشار اطلاعات، آموزش، خدمات اجتماعی، اعمال فشار و مداخله در جهت تغییر قوانین و خط‌مشی‌گذاری، است (INGO, 2009).

اما در ایران هم‌گام با گسترش فزاینده فعالیت‌های محیط‌زیستی سمن‌ها در سراسر جهان پس از اجلاس ریو در

سال ۱۹۹۰، برخی نهادهای مردمی شکل گرفت و از اواسط دهه ۷۰ جنبش محیط‌زیستی آغاز گردید (Abdullahi & Aymanm, 2006).

با اهمیتی که در سطح دولت به موضوع مشارکت‌های مردمی و سمن‌ها مبذول شد، در سازمان حفاظت محیط‌زیست دفتر مشارکت‌های مردمی به منظور تسهیل فعالیت‌های سمن‌ها و سایر تشکل‌ها شکل گرفت. با شکل‌گیری دفتر مشارکت‌های مردمی در سال ۱۳۷۷ و ایجاد انسجام و تعامل بین دفتر و سمن‌های محیط‌زیستی، این سازمان‌ها فعالیت‌های اصلی خود را بهتر از قبل پیش می‌بردند. گزارش‌های عملکردی ارائه‌شده بیانگر فعالیت سمن‌ها در زمینه‌های اطلاع‌رسانی، آگاه‌سازی، برگزاری برنامه‌هایی به مناسبت‌های خاص، شرکت در همایش‌ها، همکاری با سازمان‌ها و دستگاه‌های مختلف اجرایی و مراکز علمی و پژوهشی، برگزاری و شرکت در تورهای محیط‌زیستی، پاکسازی محیط‌زیست و غیره بود (Farahi & Yarahmadi, 2008). حال آنکه یکی از مهم‌ترین عملکردها و فعالیت‌های سمن‌های محیط‌زیستی در سطح جهانی، مشارکت در امر تصمیم‌گیری و خط‌مشی‌گذاری محیط‌زیستی است (Bowman & Roberts, 1995 & Silina, 2012)؛ زیرا به اعتقاد آنان، بهره‌گیری از مشارکت مردمی در قالب سمن‌ها در خط‌مشی‌گذاری‌های محیط‌زیستی مزایای بسیاری در پی خواهد داشت که ایجاد فرصت‌هایی برای ابراز عقیده، پذیرش مسئولیت و مشارکت بیشتر مردم در امور محیط‌زیستی، ارتقاء کیفیت محیط‌زیست، تسریع در اجرای پروژه‌ها، ایجاد روابط صمیمانه بین مردم و مدیران، ارتقا فرهنگ محیط‌زیستی و غیره، از جمله آنهاست. در همین راستا، برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران کشورمان نیز چون بر این امر واقف شدند در جهت رفع برخی محدودیت‌ها و موانع تلاش کردند؛ لذا طی سال‌های اخیر، در برخی برنامه‌ها و طرح‌های توسعه‌ای و قانون‌گذاری، ردپایی از مشارکت و سمن‌های محیط‌زیستی، قابل نظاره است. بر همین اساس، هدف اصلی این پژوهش بررسی زمینه‌های مشارکتی مؤثر جهت مشارکت بهینه‌ی سمن‌ها در فرایند خط‌مشی‌گذاری محیط‌زیستی، است. یافته‌های این مطالعه می‌تواند با مشخص نمودن زمینه‌های مشارکتی مؤثر در فرایند خط‌مشی‌گذاری، راهگشایی برای سیاست‌گذاران و مسئولان سازمان محیط‌زیست و سمن‌های محیط‌زیستی بوده و مسیر فعالیت پربارتر را هموار نماید.

در خصوص بیان مسأله و ضرورت تحقیق همین بس که امروزه توسعه و به‌ویژه توسعه پایدار کلیدی‌ترین مباحثی هستند که رشد و تعالی جوامع بشری در گرو توجه به آن است. اکثر

^۱. British Columbia Commission on Resource and Environment (CORE)

^۲. Non Government Organizations

صورت جمعی، برشمرده‌اند (Rajabi, 2011 & Doyle, 2015).

برخی دیگر، مشارکت عمومی را تشکیل دادن کوشش‌های سازمان‌یافته برای افزایش کنترل بر منابع و نهادهای نظم‌دهنده در شرایط اجتماعی معین از سوی مردم، گروه‌ها و نهادهایی که تاکنون از حیطه اعمال چنین کنترلی محروم بوده‌اند، تعریف کرده‌اند. بر این اساس، کلیه افراد جامعه و نهادهای مردمی فعال در سطح جامعه حق دارند در تصمیمات اثرگذار بر سرنوشت خود مشارکت داشته باشند (Ghaffari, 2001 & Monavaryan, 2010).

در همین راستا، انجمن بین‌المللی مشارکت عمومی^۱، مشارکت عمومی را درگیری افرادی که تحت تأثیر تصمیمات قرار می‌گیرند، در فرایند تصمیم‌گیری تعریف کرده است که این مشارکت می‌تواند در سطح ارائه مشاوره، درگیر شدن و مشارکت مستقیم افراد، ارائه گردد (Doyle, 2015).

همان‌گونه که پیش‌تر اشاره گردید، خط‌مشی‌گذاران عامل اصلی حصول موفقیت طرح‌ها و تصمیمات را مشارکت عمومی قلمداد کرده‌اند (INGO, 2009). بر اساس دیدگاه آنان مشارکت عمومی هدفمند و مدیریت شده در فرایند تصمیم‌گیری و خط‌مشی‌گذاری آگاهانه، اصلی غیرقابل چشم‌پوشی است.

در این بین محققان، سمن‌ها را مؤثرترین ابزار مشارکت عمومی معرفی نموده‌اند (Bowman & Roberts, 1995; Inman, 2013). در اجلاس سازمان‌های غیردولتی بین‌المللی (INGO) که در کلیت مربوط به مشارکت عمومی سازمان‌های غیردولتی در فرایند تصمیم‌گیری و خط‌مشی‌گذاری دولت است، اشاره شده است که در سطح مشارکت عالی نظیر سهیم شدن، سازمان‌های غیردولتی با دولت به صورت کاملاً تنگاتنگ در ارتباط هستند که در تمام فرایند تصمیم‌گیری که شامل برخی گام‌ها و زمینه‌هاست مشارکت کامل دارند (INGO, 2009). در این میان، سمن‌های محیط‌زیستی نیز از این اصل مستثنا نبوده و می‌توانند در فرایند تصمیم‌گیری محیط‌زیستی همکاری بسیار نزدیکی با بخش دولتی داشته باشند. در همین راستا، مطالعات زیادی در این رابطه انجام گرفته که هر یک از محققان میزان اهمیت، نوع، نحوه و زمینه‌های مشارکتی سمن‌های محیط‌زیستی در فرایند تصمیم‌گیری و خط‌مشی‌گذاری محیط‌زیستی، مورد نقد و بررسی قرار داده‌اند که به برخی از آنها اشاره می‌گردد.

در ارتباط با اهمیت و نحوه مشارکت سمن‌های زیست،

نظریه‌پردازان بر اصل مشارکت مردمی در تحقق کامل توسعه پایدار اتفاق نظر داشته و گذار به روش‌های مشارکتی در تصمیم‌گیری‌ها، برنامه‌ریزی‌ها و اداره امور را ضروری تلقی می‌نمودند زیرا بنا بر دیدگاه آنان، فرایند توسعه پایدار و مسائل پیرامون آن پیچیده‌تر از آن است که یک نهاد و سازمان به تنهایی قادر به حل و فصل آن باشد. ضمن اینکه در بستر توسعه پایدار ظرفیت‌های لازم جهت مشارکت و حضور عموم مردم به خودی خود ایجاد می‌گردد. برخی از محققان بر این عقیده بودند که مشارکت‌های مردمی باید به‌گونه‌ای سازمان‌یافته و هدفمند ارائه گردد. یکی از همین نهادهای نوپا، سازمان‌های غیردولتی بودند که با ایفای نقش‌های نظارتی، بسیج، جذب و هدایت منابع انسانی، مادی و معنوی در طی سال‌های پس از تأسیس، توانستند بهترین نمود از مشارکت عمومی را نشان دهند. حال یکی از مسائل مهم این است که سمن‌ها در مشارکت برای خط‌مشی‌گذاری که در سازمان محیط‌زیست انجام می‌شود بیشتر می‌توانند در کدام زمینه حضور چشمگیرتر و فعال‌تری داشته باشند؟ بنابراین ضرورت ایجاد می‌کند که این تحقیق انجام شود تا با استفاده از داده‌های جمع‌آوری شده به این سؤال مهم جواب داده شود. از جنبه‌های کاربردی تحقیق می‌توان به استفاده کارشناسان، مدیران و تصمیم‌گیران در سازمان محیط‌زیست اشاره کرد که آنها می‌توانند از نتایج این تحقیق در خط‌مشی‌گذاری استفاده عملیاتی داشته باشند و بر مبنای اینکه سمن‌ها در کدام یک از زمینه‌های مشارکتی می‌توانند تأثیر بیشتری داشته باشند آنها را در این فرایند دخالت دهند.

در این بخش مبانی نظری تحقیق را ارائه می‌دهیم. هم‌زمان با افزایش محبوبیت و مقبولیت توسعه پایدار و دیدگاه‌های موجود در بطن آن، به تدریج برداشت برنامه ریزان و خط‌مشی‌گذاران دولتی نیز از مفهوم توسعه دچار تحولاتی گردید و این بار آنان نیز تحقق مشارکت عمومی را تنها راهکار توسعه جوامع می‌پنداشتند (Azadi & Alipour, 2010). این امر تا آنجا پیش رفت که خط‌مشی‌گذاران عامل اصلی حصول موفقیت طرح‌ها و برنامه‌های تدوین و اجرا شده را مشارکت فعالانه مردم در بخشی از مراحل آن، قلمداد می‌کردند (INGO, 2009). با مطرح شدن واژه مشارکت عمومی، محققان و مؤسسات تحقیقی، هر یک بنا بر زمینه فعالیت خویش، نظریه‌ها و تعاریف مختلفی را برای آن ارائه نمودند (Flynn, 2000).

برخی در تعریفی ساده، مشارکت عمومی را میزان آگاهی و تمایل مردم برای دخالت و اثرگذاری بر خط‌مشی‌های عمومی، اداره‌ی امور عمومی و تعیین سرنوشت خود و کشور خود به

¹. International Association for Public Participation

کفایش زاده و همکاران، زمینه‌های مشارکتی مؤثر جهت مشارکت سازمان‌های غیردولتی در فرایند خط مشی‌گذاری...

دویل معتقد است برای داشتن بهترین مشارکت عمومی در فرایند تصمیم‌گیری و خط‌مشی‌گذاری بخش دولتی در نظر داشتن این زمینه‌ها بسیار مؤثر خواهد بود. کارلسون و برکز^{۱۷} (۲۰۰۵) در مطالعه خود پنج زمینه را برای مشارکت‌های عمومی محیط‌زیستی معرفی کرده‌اند که شامل مشاوره فعالانه، جستجوی آگاهانه، مذاکره و گفت‌وگو، تسهیم اختیار و مسئولیت و تفویض کنترل و مسئولیت به مردم می‌گردد. از نظر این محققان، این طیف پنج‌گانه از سطوح اولیه مشارکت تا سطوح عالی آن را تشکیل می‌دهد.

در ادامه بحث خط‌مشی‌گذاری و اجزای آن مورد بررسی قرار می‌گیرد. در ارتباط با خط‌مشی‌گذاری می‌توان گفت، دولت در مفهوم کلی یک نهاد قانونی خط‌مشی‌گذاری است که به صورت‌های مختلف مانند وضع قوانین، ضوابط و مقررات به تبیین خط‌مشی می‌پردازد. الوانی و شریف‌زاده بر این عقیده‌اند که خط‌مشی‌گذاری سلسله اقداماتی هدف‌دار است که توسط گروه‌ها یا فرد قدرتمندی دارای مشروعیت خط‌مشی‌گذاری برای مقابله و رفع یک مشکل شکل می‌گیرد و شامل مراحل زیر است:

- مرحله شناخت، درک و بیان مساله یا مشکل
- ارجاع و طرح مسائل در سازمان‌های عمومی
- شکل‌گیری، تهیه و تدوین خط‌مشی
- قانونی کردن و مشروعیت بخشیدن
- ابلاغ و اجرای خط‌مشی
- ارزیابی خط‌مشی و بازتاب عملیات اجراشده.

البته این مراحل جدا از هم نمی‌باشند بلکه به صورت فرایند و در قالب یک چرخه می‌باشند که دارای ارتباطات چند سویه و مداوم باهم شکل می‌گیرد.

پس از بررسی‌های انجام‌گرفته، زمینه‌های مشارکتی ارائه‌شده در کنفرانس سازمان‌های غیردولتی بین‌المللی (INGO) در فرایند تصمیم‌گیری و خط‌مشی‌گذاری برای این مطالعه برگزیده شدند که عبارت‌اند از تدوین برنامه، ترسیم نقشه کار، ایجاد تصمیم، اجرای تصمیم، نظارت و ارزیابی، بازخورد و تدوین مجدد. بر این اساس فرضیه‌های زیر در ادامه مطالعه مورد ارزیابی قرار خواهند گرفت:

- مشارکت عمومی سازمان‌های غیردولتی در تدوین برنامه

اینمان (Inman, 2013) به پنج نوع از مشارکت عمومی در فرایند تصمیم‌گیری محیط‌زیستی اشاره دارد که عبارت‌اند از:

- اطلاع‌رسانی؛ دولت شهروندان را آگاه می‌سازد (فرایند یک‌سویه)
- رایزنی و مذاکره؛ دولت با شهروندان همفکری می‌کند (پاسخ‌های شهروندان معمولاً از طریق دولت و به وسیله سؤالات و پرسشنامه‌هایی ساختارمند تعیین می‌گردد)
- درگیری مبتنی بر مشاوره؛ دولت شهروندان را در فرایندهای مشورتی شرکت می‌دهد.
- مشارکت فعال دولت‌محور؛ دولت رایزنی و مذاکرات را هدایت و جهت‌دهی می‌نماید.
- مشارکت فعال شهروند محور؛ شهروندان هم پای دولت و به‌گونه‌ای فعالانه در فرایندهای خط‌مشی‌گذاری مشارکت دارند.

اما در ارتباط با زمینه‌های مشارکت‌های محیط‌زیستی در فرایند خط‌مشی‌گذاری محیط‌زیستی، طبق نتایج کنفرانس سازمان‌های غیردولتی بین‌المللی (INGO) زمینه‌های مذکور مشارکتی در فرایند تصمیم‌گیری عبارت‌اند از تدوین برنامه^۱ برای فرایند تصمیم‌گیری، ترسیم نقشه کار^۲ برای طول فرایند، ایجاد تصمیم^۳، اجرای تصمیم^۴، نظارت و ارزیابی^۵، بازخورد و تدوین مجدد برنامه^۶. این زمینه‌ها در واقع گام‌ها و زمینه‌های عالی‌ترین سطح مشارکتی است که سازمان‌های غیردولتی می‌توانند در فرایند خط‌مشی‌گذاری با بخش دولتی داشته باشند. دوئل (۲۰۱۵) نیز در مطالعه خود زمینه‌ها و چارچوب مشارکت عمومی را مورد بررسی قرار داده‌اند که جزو اصول فرایند تصمیم‌گیری محسوب می‌گردند. این زمینه‌ها عبارت‌اند از تعریف برنامه^{۱۱}، شناسایی شرایط^{۱۲}، درک مسائل^{۱۳}، مستندسازی^{۱۴}، اجرا^{۱۵} و ارزشیابی^{۱۶} که

1. Consultation
2. Deliberative involvement
3. Government-led active participation
4. Citizen-led active participation
5. Agenda setting
6. Drafting
7. Decision
8. Implementation
9. Monitoring
10. Reformulation
11. Define
12. Identity
13. Understand
14. Document
15. Implement
16. Evaluate

¹⁷. Carlsson and Berkes

خطمشی‌گذاری‌های محیط‌زیستی مورد استفاده قرار گیرد. از نظر روش گردآوری داده‌ها و قابلیت تعمیم، پژوهش حاضر از نوع توصیفی-پیمایشی است زیرا به دنبال تبیین وضع موجود بوده و اساساً از طریق آنچه اتفاق افتاده است، قصد شناسایی و زمینه‌یابی نحوه خطمشی‌گذاری‌های محیط‌زیستی و تبیین و پیش‌بینی راهکارهای مؤثر جهت بهبود این امر را دارد. ضمن اینکه در فرآیند شناسایی واقعیات به کنکاش در عقاید و نظرات اعضای جامعه می‌پردازد. از نظر روش بررسی و تحلیل داده‌ها، تحقیق از نوع توصیفی، علی-ارتباطی است زیرا به توصیف نظرات جامعه تحقیق و تحلیل رابطه‌ی بین متغیرها می‌پردازد و سعی در برآورد علت‌ها داشته و در نهایت رهیافت مدل‌سازی را پیش می‌گیرد.

بر اساس اطلاعات دریافتی از دفتر آموزش و مشارکت مردمی سازمان حفاظت محیط‌زیست، در حال حاضر حدود ۸۰ سازمان غیردولتی و مردم نهاد محیط‌زیستی فعال در استان تهران وجود دارند که دارای تعداد اعضای بین ۴ تا ۴۰۰۰ نفر می‌باشند. در مطالعه حاضر، از میان این ۸۰ سازمان، سازمان‌های غیرانتفاعی برگزیده شدند که دارای ۵۰۰ نفر یا بیشتر عضو باشند. لذا، تعداد ۱۳ سازمان به عنوان جامعه آماری (شامل تعداد ۱۹۱۲۰ نفر) برگزیده شدند. حجم نمونه تحقیق با استفاده از فرمول کوکران ۳۷۸ نفر تعیین شد. روش نمونه‌گیری این تحقیق نیز روش نمونه‌گیری در دسترس است، زیرا دسترسی به تمامی اعضا به دلایل مختلفی چون سفر، تغییر محل سکونت، تغییر اطلاعات تماس و غیره امکان‌پذیر نبود. همچنین با توجه به نسبت تعداد اعضای سازمان غیرانتفاعی محیط‌زیستی، تعداد اعضای نمونه تعیین گردید. به عنوان نمونه، در گروه دیده‌بان کوهستان ۴۰۰۰ نفر عضو می‌باشند، لذا از این گروه تعداد ۷۹ نفر به عنوان اعضای نمونه برگزیده شدند. از سوی دیگر، تعداد اعضای انجمن دوچرخه‌سواری پروانه سبز ۵۰۰ نفر بود که با انتساب متناسب تعداد نفر ۱۰ به عنوان اعضای نمونه انتخاب گردید (شکل ۱).

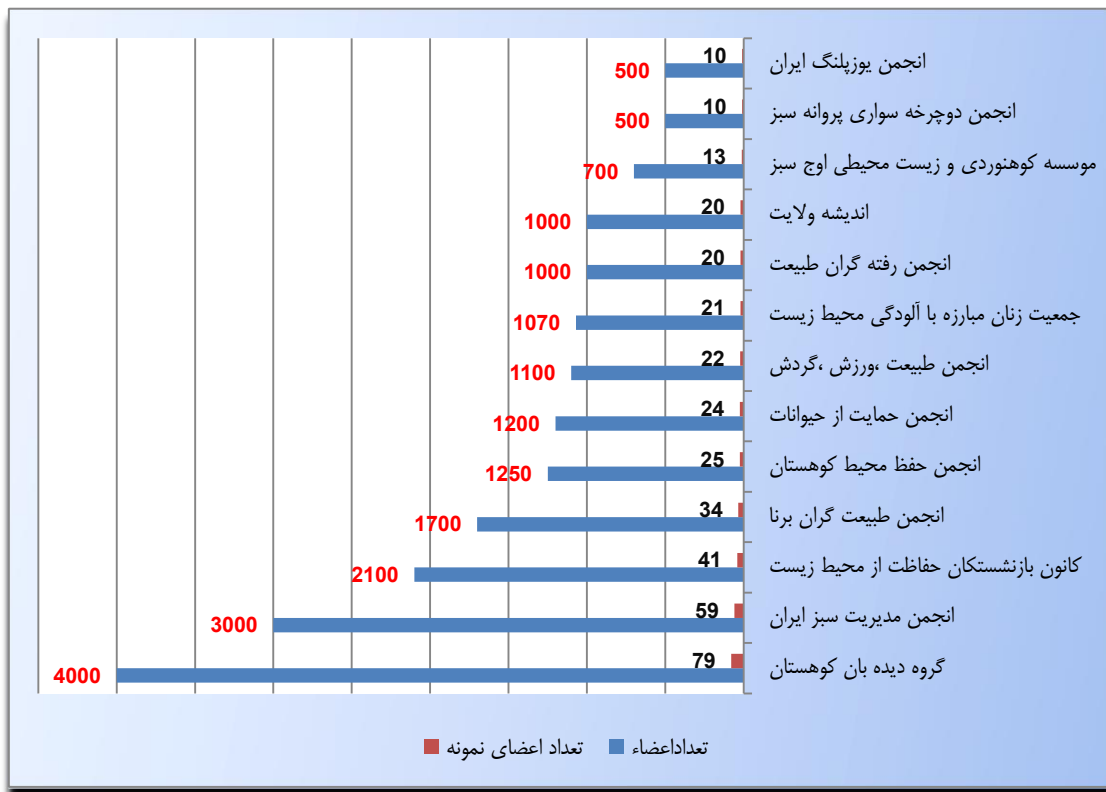
- در خطمشی‌گذاری محیط‌زیستی دولت اثرگذار است.
- مشارکت عمومی سازمان‌های غیردولتی در ترسیم نقشه‌ی کار در خطمشی‌گذاری محیط‌زیستی دولت اثرگذار است.
- مشارکت عمومی سازمان‌های غیردولتی در ایجاد تصمیمات در خطمشی‌گذاری محیط‌زیستی دولت اثرگذار است.
- مشارکت عمومی سازمان‌های غیردولتی در اجرای تصمیمات در خطمشی‌گذاری محیط‌زیستی دولت اثرگذار است.
- مشارکت عمومی سازمان‌های غیردولتی در نظارت و ارزیابی تصمیمات اجراشده در خطمشی‌گذاری محیط‌زیستی دولت اثرگذار است.

روش‌شناسی پژوهش

جهت گردآوری داده‌ها پرسشنامه‌ای ساختارمند بر مبنای بررسی پیشینه نظری موضوع، تدوین شد. پرسشنامه در سه بخش طراحی گردید. در بخش اول ویژگی‌های جمعیت شناختی با پنج سؤال مورد ارزیابی قرار گرفت. در بخش دوم، پرسشنامه نیز مبحث زمینه‌های مشارکت بر اساس شش شاخص تدوین برنامه، ترسیم نقشه کار، ایجاد تصمیم، اجرای تصمیم، نظارت و ارزیابی و بازخورد و تدوین مجدد که در مجموع شامل ۱۹ گویه است، تدوین شد. در نهایت در بخش سوم، فرآیند خطمشی‌گذاری بر اساس شش شاخص شناخت و درک مشکل، ارجاع و طرح در سازمان، تهیه خطمشی، قانونی کردن، ابلاغ و اجرا و ارزیابی که در مجموع مشتمل بر ۲۰ گویه بود، آورده شده است. لازم به ذکر است سؤالات به جز ویژگی‌های شخصی اعضا به صورت طیف لیکرت ۷ امتیازی مطرح شده‌اند.

به‌طورکلی، ماهیت مطالعه کمی است زیرا در فرآیند پیشبرد مطالعه از رهیافت‌های کمی بهره گرفته می‌شود. روش تحقیق پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی است چراکه نتایج حاصل از تحقیق می‌تواند توسط سازمان‌های غیردولتی محیط‌زیستی، کارشناسان، محققان و برنامه ریزان دست‌اندرکار جهت

کفاش زاده و همکاران، زمینه‌های مشارکتی مؤثر جهت مشارکت سازمان‌های غیردولتی در فرایند خط مشی‌گذاری...

شکل ۱. فراوانی تعداد اعضای نمونه

ویژگی‌های جمعیت شناختی، در بخش دوم گویه‌های زمینه‌های مشارکتی بر اساس شش شاخص تدوین برنامه، ترسیم نقشه کار، ایجاد تصمیم، اجرای تصمیم، نظارت و ارزیابی و بازخورد و تدوین مجدد که در مجموع شامل ۱۹ گویه است و در بخش سوم گویه‌های فرایند خط‌مشی‌گذاری با توجه به شاخص‌های شناخت و درک مشکل، ارجاع و طرح در سازمان، تهیه خط‌مشی، قانونی کردن و مشروعیت بخشیدن به خط‌مشی، ابلاغ و اجرای خط‌مشی و ارزیابی خط‌مشی اجراشده، آورده شد.

جهت برآورد و تأیید پایایی و روایی ابزار تحقیق از شاخص‌های روایی ظاهری، روایی محتوایی و پایایی درونی بهره گرفته شد. روایی ظاهری و روایی محتوایی ابزار تحقیق از طریق دریافت نقطه نظرات ۳۰ نفر از اساتید راهنما و مشاور و کارشناسان مسائل محیط‌زیستی و فعال در زمینه سازمان‌های غیردولتی محیطی زیستی در چند نوبت و انجام اصلاحات لازم مورد تأیید قرار گرفت. همچنین روایی ابزار تحقیق از طریق برآورد روایی همگرا که شامل روایی ترکیبی (CR) و AVE است نیز مورد بررسی قرار گرفت. بر این اساس، آزمون مقدماتی از طریق تکمیل ۳۰ پرسشنامه به عمل آمد. نتایج حاکی از آن

اما در بیان ضرورت انتخاب سازمان‌های غیردولتی فعال در زمینه محیط‌زیست در استان تهران، همانگونه که پیش‌تر اشاره شد، وضعیت بحرانی محیط‌زیستی در این استان دلیل انتخاب بوده است. گزارش‌ها نشان می‌دهد، این استان علاوه بر مشکلات آلودگی شدید هوا، آب و خاک از معضل نشست زمین رنج می‌برد که آن را در آستانه بیابان شدن قرار داده است. ضمن اینکه، مشکلات کمبود آب، معضل فاضلاب‌های شهری و بحث حیات وحش، پارک‌های ملی و حفاظت‌شده و همچنین در معرض خطر بودن جاذبه‌های طبیعی گردشگری استان، اهمیت توجه به آن را بیشتر نموده و لزوم مشارکت عمومی در برنامه‌ریزی، تصمیم‌گیری، اجرا و ارزیابی طرح‌ها و برنامه‌های محیط‌زیستی را آشکارتر می‌نماید. با عنایت به مراتب فوق و همچنین این موضوع که بیشترین سمن‌های زیست‌محیطی در استان تهران فعال هستند می‌توان نتایج این تحقیق را به محدوده کشوری تعمیم داد.

جهت گردآوری داده‌ها پرسشنامه‌ای ساختارمند بر مبنای بررسی پیشینه نظری موضوع، تدوین شد. این پرسشنامه در سه بخش طراحی گردید که در بخش اول گویه‌های مربوط به

شد تا ویژگی‌های جمعیت شناختی مورد بررسی قرار گیرد؛ اما به منظور بررسی فرضیات تحقیق و سنجش میزان تأثیر هر یک از متغیرهای مستقل بر خطامشی گذاری محیط‌زیستی دولت و نیز تدوین الگوی جامع فرایند خطامشی گذاری محیط‌زیستی، از مدل سازی معادلات ساختاری بر مبنای رهیافت حداقل مربعات جزئی بهره گرفته شد. در قالب این رهیافت، تحلیل عاملی تأییدی و تحلیل مسیر انجام شده و شاخص‌های پیش‌بینی کننده، تبیین کننده و تأییدکننده مدل تحقیق ارائه شد. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها بر مبنای حداقل مربعات جزئی از نرم‌افزار Smart-PLS استفاده شد.

جدول ۳. توزیع فراوانی بر حسب سابقه عضویت

گروه سنی	فراوانی	درصد
زیر ۱ سال	۷۴	۱۹/۶
بین ۱-۳	۱۰۶	۲۸
بین ۴-۶	۹۴	۲۴/۹
بین ۷-۹	۴۰	۱۰/۶
بین ۱۰-۱۲	۳۳	۸/۷
بالتر از ۱۲	۳۱	۸/۲

جهت بررسی زمینه‌های مشارکتی مؤثر بر مشارکت عمومی سازمان‌های غیردولتی در خطامشی گذاری محیط‌زیستی و به عبارت دیگر، آزمون فرضیه‌های تحقیق، از رهیافت حداقل مربعات جزئی استفاده شد. بر اساس این رهیافت مدل اندازه‌گیری و مدل ساختاری جهت سنجش پایایی و روایی متغیرهای تحقیق مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. روایی همگرا و روایی تفکیکی برای ارزیابی مدل بیرونی استفاده می‌شود. مدل درونی (مدل ساختاری) جهت سنجش روابط بین سازه‌های درون‌زا و برون‌زا ارزیابی می‌گردد. برای ارزیابی مدل اندازه‌گیری و تأیید روایی و پایایی مدل انعکاسی در نرم‌افزار Smart-PLS طراحی شد. در این مدل تأثیر زمینه‌هایی چون تدوین برنامه، ترسیم نقشه کار، ایجاد تصمیم، اجرای تصمیم، نظارت و ارزیابی، بازخورد و تدوین مجدد، در قالب مدل مورد ارزیابی قرار گرفت. جهت برآورد شاخص‌های این مرحله، الگوریتم حداقل مربعات جزئی به اجرا درآمد. پس از اجرای مدل، نتایج حاصل برای روایی همگرا که شامل روایی ترکیبی، AVE و بارهای عاملی سازه‌ها است مورد بررسی و مقایسه قرار گرفت (شکل ۲).

بود که در هریک از بخش‌های پرسشنامه مقادیر AVE بالاتر از ۰/۵ و مقادیر مربوط به روایی ترکیبی نیز بالاتر از ۰/۷ است ضمن اینکه پایایی درونی ابزار تحقیق نیز بر اساس این آزمون مقدماتی انجام پذیرفت و مقادیر مربوط به شاخص آلفای کرونباخ برای هر یک از بخش‌های پرسشنامه برآورد گردید. بر اساس نتایج، تحقیق از پایایی درونی مناسبی برخوردار است؛ زیرا مقادیر آلفای کرونباخ متغیر مستقل (زمینه‌های مشارکتی) ۰/۷۶ و متغیر وابسته (خطامشی گذاری) ۰/۷۲ محاسبه شده است.

پس از جمع‌آوری داده‌ها، به منظور دستیابی به هدف و فرضیات تحقیق از آمار توصیفی و استنباطی و مدل سازی جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها، بهره گرفته شد. از آمار توصیفی استفاده

یافته‌های پژوهش

بر اساس یافته‌ها، ویژگی‌های جمعیت شناختی تحقیق به صورت جداول زیر است.

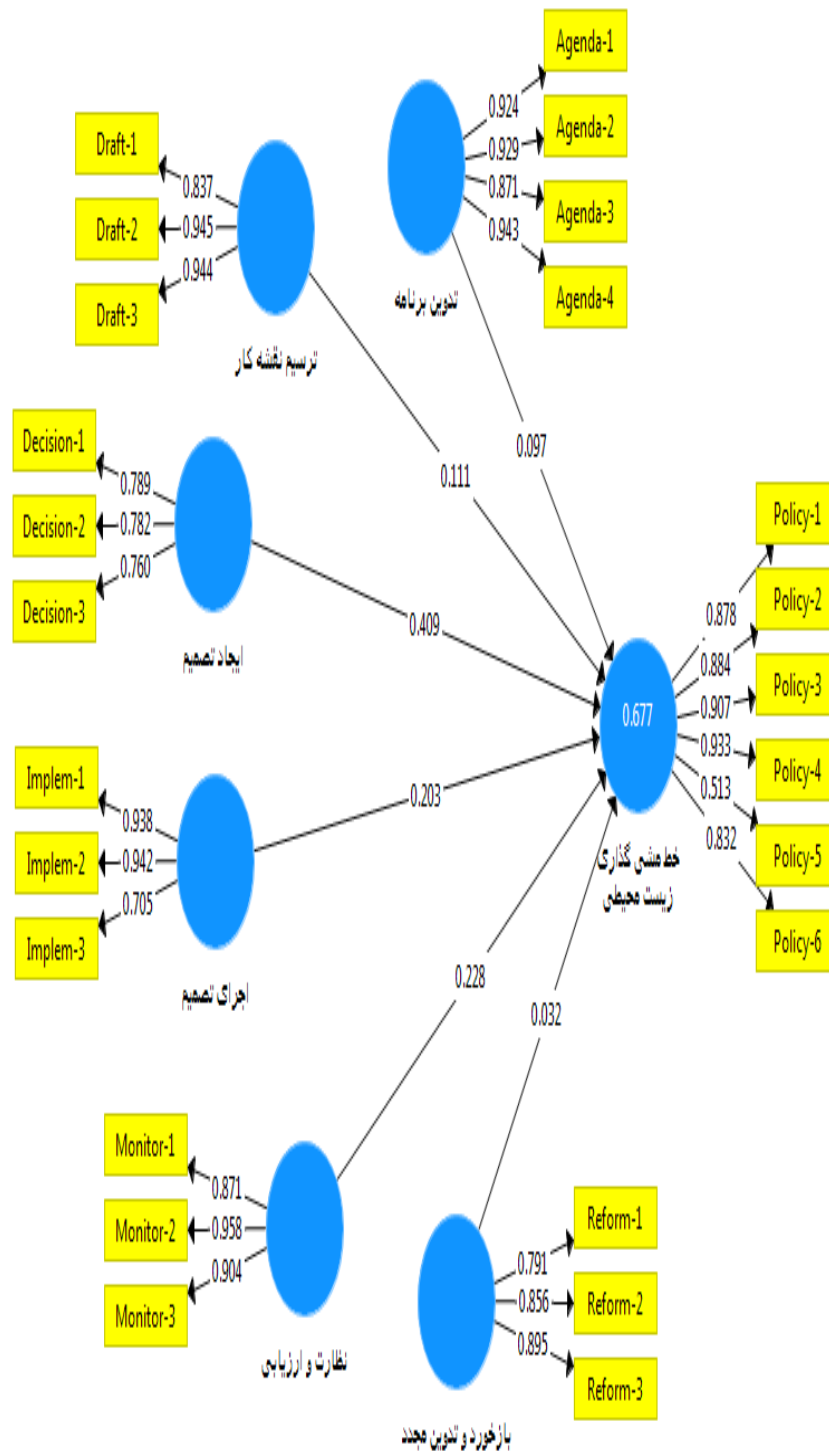
جدول ۱. توزیع فراوانی گروه سنی

گروه سنی	فراوانی	درصد
زیر ۲۰ سال	۳۵	۹
بین ۲۰-۳۰	۱۵۵	۴۱
بین ۳۱-۴۰	۱۱۲	۳۰
بین ۴۱-۵۰	۵۲	۱۴
از ۵۱ بالاتر	۲۴	۶

جدول ۲. توزیع فراوانی بر حسب تحصیلات

تحصیلات	فراوانی	درصد
زیر دیپلم	۷	۱/۸
دیپلم	۱۴	۳/۷
فوق دیپلم	۳۵	۹/۲
لیسانس	۵۲	۱۳/۸
فوق لیسانس	۲۴	۶/۲
دکتری	۲۱	۵/۶

کفایش زاده و همکاران، زمینه‌های مشارکتی مؤثر جهت مشارکت سازمان‌های غیردولتی در فرایند خط مشی‌گذاری...

شکل ۲. بارهای عاملی و ضرایب مسیر در مدل انعکاسی زمینه‌های مشارکتی مؤثر بر مشارکت عمومی سازمان‌های غیردولتی در خط‌مشی‌گذاری محیط‌زیستی

پارامترهای مذکور در حد قابل قبولی می‌باشند پس سازه‌ها روایی همگرایی مناسبی خواهند داشت.

بر اساس نتایج، سازه‌های موجود در مدل، مقادیر قابل قبولی از پارامترها را نشان دادند (جدول ۴). به گونه‌ای که در آن بارهای عاملی مقادیری بالاتر از ۰/۵، مقادیر AVE بالاتر از ۰/۵ و مقادیر مربوط به روایی ترکیبی نیز بالاتر از ۰/۷ است. لذا با توجه به اینکه

جدول ۴. میزان پارامترهای مربوط به برآورد روایی

متغیر	بار عاملی	AVE	CR
تدوین برنامه	۰/۹۲۴	۰/۸۴۱	۰/۹۵۵
	۰/۹۲۹		
	۰/۸۷۱		
	۰/۹۴۳		
	۰/۸۳۷		
ترسیم نقشه کار	۰/۹۴۵	۰/۸۲۷	۰/۹۳۵
	۰/۹۴۴		
	۰/۷۸۹		
ایجاد تصمیم	۰/۷۸۲	۰/۵۶۹	۰/۷۸۸
	۰/۷۶۰		
	۰/۹۲۸		
اجرای تصمیم	۰/۹۴۲	۰/۸۱۶	۰/۹۲۹
	۰/۷۰۵		
	۰/۸۷۱		
نظارت و ارزیابی	۰/۹۵۸	۰/۸۳۱	۰/۹۳۶
	۰/۹۰۴		
	۰/۷۹۱		
بازخورد و تدوین مجدد	۰/۸۵۶	۰/۷۳۰	۰/۸۸۵
	۰/۸۹۵		

زمینه‌های مشارکتی مؤثر بر مشارکت در خط‌مشی گذاری محیط‌زیستی

میزان همبستگی بین سازه‌ها را نشان می‌دهند. بر اساس جدول ۵ به دلیل اینکه مقادیر همبستگی همگی کوچک‌تر از مجذور ریشه AVE می‌باشند لذا روایی تفکیکی سازه‌ها مورد تأیید قرار می‌گیرد.

پس از تأیید روایی همگرا، نوبت به بررسی مقادیر روایی تفکیکی سازه‌ها می‌رسد. روایی تفکیکی از طریق ارزیابی ماتریس همبستگی ارائه شده پس از اجرای مدل، مورد بررسی قرار گرفت. مقادیر روی ماتریس نشان‌دهنده مجذور ریشه AVE هستند و سایر مقادیر

کفاش زاده و همکاران، زمینه‌های مشارکتی مؤثر جهت مشارکت سازمان‌های غیردولتی در فرایند خط‌مشی‌گذاری...

جدول ۵. روایی تفکیکی

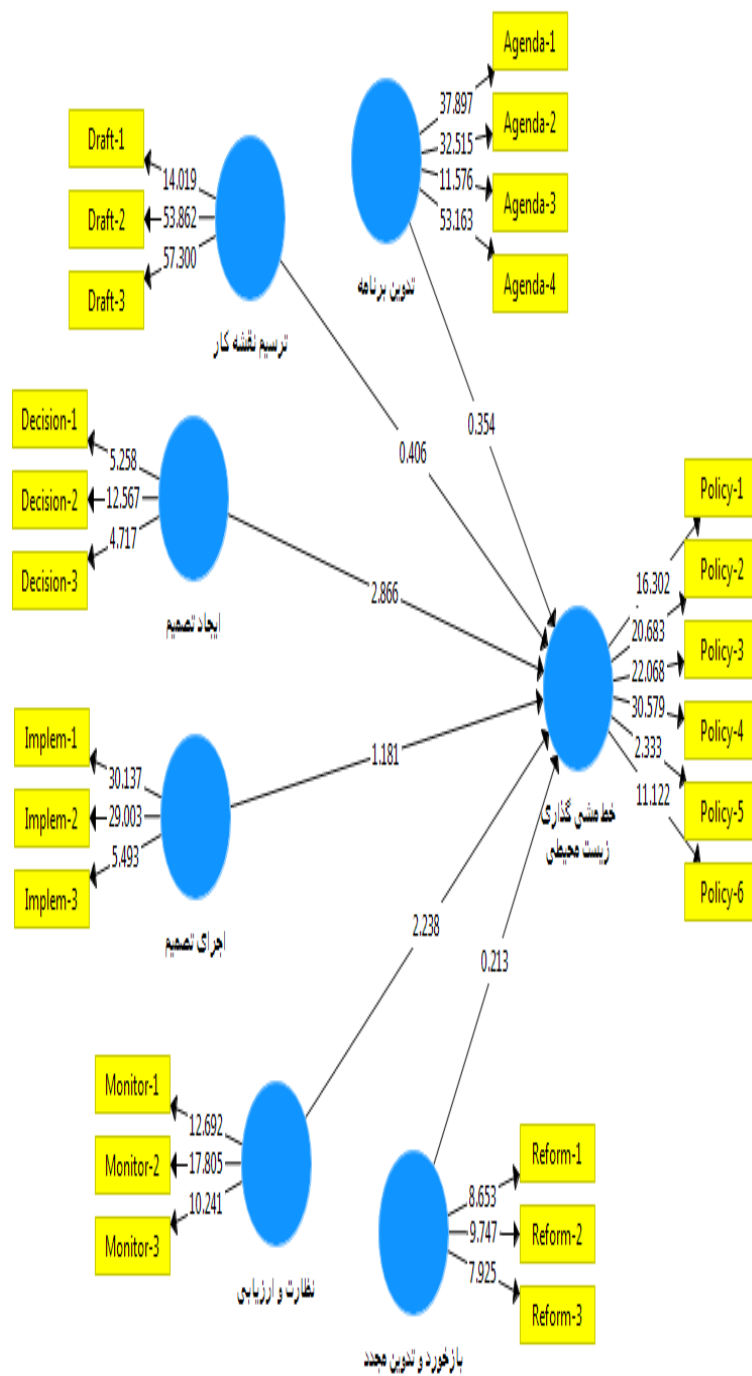
متغیر	اجرای تصمیم	ایجاد تصمیم	بازخورد و تدوین مجدد	تدوین برنامه	ترسیم نقشه کار	خط‌مشی‌گذاری محیط‌زیستی	نظارت و ارزیابی
اجرای تصمیم	۰/۹۰۳						
ایجاد تصمیم	۰/۵۴۴	۰/۷۵۴					
بازخورد تدوین مجدد	۰/۴۴۹	۰/۲۶۷	۰/۸۴۸				
تدوین برنامه	۰/۴۹۶	۰/۷۲۹	۰/۲۵۰	۰/۹۱۷			
ترسیم نقشه کار	۰/۴۶۷	۰/۴۶۱	۰/۳۲۷	۰/۵۹۴	۰/۹۱۰		
خط‌مشی‌گذاری محیط‌زیستی	۰/۶۲۶	۰/۶۴۷	۰/۵۱۱	۰/۵۴۷	۰/۶۱۶	۰/۸۳۷	
نظارت و ارزیابی	۰/۳۸۶	۰/۳۲۳	۰/۴۶۸	۰/۲۴۴	۰/۲۰۵	۰/۳۱۱	۰/۹۱۲

خط‌مشی‌گذاری محیط‌زیستی حدود ۶۱ درصد از واریانس را تبیین می‌کنند که در حد مناسبی است.

در این راستا، بر اساس ضرایب مسیر، سازمان‌های غیردولتی محیط‌زیستی در زمینه‌های ایجاد تصمیم (ضریب مسیر = ۰/۴۰۹) و نظارت و ارزیابی (ضریب مسیر = ۰/۲۲۸)، بیشترین نقش و تأثیر را می‌توانند در خط‌مشی‌گذاری محیط‌زیستی داشته باشند (شکل ۲).

اما جهت بررسی معنی‌داری ضرایب مسیر و آزمون فرضیات از تکنیک بوت استرپینگ استفاده شد که نتایج در قالب شکل ۳ (شامل مقادیر t) و جدول ۶ آورده شده است.

پس از تأیید روایی همگرا و تفکیکی، اثرات بین‌سازها از طریق مقایسه مقادیر ضرایب تعیین (مجذور همبستگی چندگانه R^2) و ضرایب مسیر (β) مورد ارزیابی قرار گرفت (شکل ۲). بر اساس محاسبات انجام گرفته در نرم‌افزار، مقدار ضریب تعیین در مدل زمینه‌های مشارکتی مؤثر بر مشارکت عمومی سازمان‌های غیردولتی در خط‌مشی‌گذاری محیط‌زیستی، برابر با ۰/۶۷۷ است ($R^2 = ۰/۶۷۷$). ضمن اینکه ضریب تعیین تعدیل شده نیز برابر ۰/۶۱۰ محاسبه شده است ($R^2 \text{ Adjusted} = ۰/۶۱۰$). لذا بر اساس یافته‌ها، به‌طور کلی سازه‌های موجود در مدل زمینه‌های مشارکتی مؤثر بر مشارکت عمومی سازمان‌های غیردولتی در

شکل ۳. مقادیر t برای آزمون معنی داری

جدول ۶. خطای استاندارد و مقادیر t

فرضیه	خطای استاندارد	T-value	سطح معنی‌داری
اجرای تصمیم -> خطامشی گذاری محیط‌زیستی	۰/۱۷۴	۱/۱۸۱	۰/۲۴۳
ایجاد تصمیم -> خطامشی گذاری محیط‌زیستی	۰/۱۶۵	۲/۸۶۶	۰/۰۰۴
بازخورد و تدوین مجدد -> خطامشی گذاری محیط‌زیستی	۰/۱۵۱	۰/۲۱۳	۰/۸۳۱
تدوین برنامه -> خطامشی گذاری محیط‌زیستی	۰/۲۷۵	۰/۳۵۴	۰/۷۲۰
ترسیم نقشه کار -> خطامشی گذاری محیط‌زیستی	۰/۲۸۴	۰/۴۰۶	۰/۶۸۷
نظارت و ارزیابی -> خطامشی گذاری محیط‌زیستی	۰/۱۰۲	۲/۲۳۸	۰/۰۲۰

همان‌گونه که از نتایج جدول ۶ برمی‌آید، از دیدگاه اعضای سازمان‌های غیردولتی محیط‌زیستی، نقش و تأثیر زمینه‌های مشارکتی ایجاد تصمیم (t=۲/۸۶۶) و نظارت و ارزیابی (t=۲/۲۳۸) بر خطامشی گذاری محیط‌زیستی معنی‌دار شده است. به عبارت دیگر، از دیدگاه اعضا، سازمان‌های غیردولتی محیط‌زیستی می‌توانند با مشارکت در ایجاد تصمیمات محیط‌زیستی و نظارت و ارزیابی تصمیمات محیط‌زیستی، نقش مؤثری در خطامشی گذاری محیط‌زیستی داشته باشند. لذا، این دو فرضیه مورد تأیید قرار می‌گیرد. بر همین اساس مشاهده می‌شود که بیشترین تأثیر مربوط به متغیر ایجاد تصمیم است. این یافته با نتایج مطالعات INGO (2009) و دوپل (۲۰۱۵) مطابقت دارد. به‌طور کلی، مطالعه‌ای که در این زمینه با بهره‌گیری از مدل‌سازی معادلات ساختاری انجام شده باشد، یافت نشد.

بحث و نتیجه‌گیری

بخش پایانی یافته‌ها حاکی از آن است که به‌طور کلی سازه‌های موجود در مدل زمینه‌های مشارکتی مؤثر بر مشارکت عمومی سازمان‌های غیردولتی در خطامشی گذاری محیط‌زیستی حدود ۶۱ درصد از واریانس را تبیین می‌کنند که در حد مناسبی است. همچنین از دیدگاه اعضا، سازمان‌های غیردولتی محیط‌زیستی می‌توانند با مشارکت در ایجاد تصمیمات محیط‌زیستی (t=۲/۸۶۶) نقش مؤثری در خطامشی گذاری محیط‌زیستی داشته باشند. این یافته با نتایج مطالعات INGO (۲۰۰۹) و دوپل (۲۰۱۵) مطابقت دارد. فرضیه بعدی که در این تحقیق معنی‌دار شده است این است که مشارکت عمومی سازمان‌های غیردولتی

در نظارت و ارزیابی تصمیمات اجرا شده در خطامشی گذاری محیط‌زیستی دولت اثرگذار است. با توجه به خروجی نرم‌افزار (t=۲/۲۳۸) این فرضیه معنی‌دار شده است و سمن‌ها می‌توانند در نظارت و ارزیابی تصمیمات محیط‌زیستی پس از اجرا، نقش مؤثری در فرایند خطامشی گذاری محیط‌زیستی داشته باشند. این یافته هم با نتایج مطالعات INGO (۲۰۰۹) و دوپل (۲۰۱۵) مطابقت دارد. بر همین اساس مشاهده می‌شود که بیشترین تأثیر مربوط به متغیر ایجاد تصمیم است. این نتایج با تحقیقات انجام شده در این زمینه کاملاً همخوانی دارد. دوپل (۲۰۱۵) نیز در مطالعه‌ی خود زمینه‌ها و چارچوب مشارکت عمومی را مورد بررسی قرار داده‌اند که جزو اصول فرایند تصمیم‌گیری محسوب می‌گردند. این زمینه‌ها عبارت‌اند از تعریف برنامه، شناسایی شرایط، درک مسائل، مستندسازی، اجرا و ارزشیابی که دوپل معتقد است برای داشتن بهترین مشارکت عمومی در فرایند تصمیم‌گیری و خطامشی‌گذاری در نظر داشتن این زمینه‌ها بالاخص درک مشکل، اجرا و ارزشیابی بسیار مؤثر خواهد بود. حال بر مبنای یافته‌های این مطالعه، اعضای سمن‌های محیط‌زیستی می‌توانند حضور و نقش پررنگ‌تری در زمینه‌ی ایجاد تصمیمات و ارزیابی تصمیمات اجرا شده، داشته باشند. لذا، دست‌اندرکاران امر خطامشی گذاری‌های محیط‌زیستی باید با اتخاذ تصمیمات و تدوین مقرراتی، این حضور را تقویت نمایند و از دانش و همکاری‌های سمن‌های محیط‌زیستی در ایجاد تصمیمات محیط‌زیستی و سپس در ارزیابی فرایندها و برنامه‌های اجرا شده بهره‌برند تا در نهایت به اهداف کلان محیط‌زیستی و

محیط‌زیستی جهت پیش برد اهداف و برنامه‌های خود در راستای مشارکت در ایجاد و ارزیابی تصمیمات محیط‌زیستی، از پیشنهاد‌های این مطالعه است. از محدودیت‌های تحقیق می‌توان زمان بر بودن فرایند شناسایی و انتخاب اعضای نمونه، بعضاً عدم تکمیل پرسشنامه‌ها و عدم همکاری و پاسخگویی برخی از سمن‌ها نام برد.

References

- Abdullahi, A. & Ayman, M. (2006). "Assessment of the social function of non-governmental organizations with environmental organizations sample in Iran". *Social Welfare*, 23, 277-301. [In Persian]
- Andrusevych, A. (2002). "The Right to Public Participation in Environmental Decision-Making in Ukraine: challenges of Compliance". *UNEP seminar on human rights and the environment, E/CN*. 1-46.
- Azadi, M & Alipour, E (2010). "A review of the structure, capabilities and roles of non-governmental organizations". *Monthly of scientific, educational management Tadbir*, 152, 68-73. [In Persian]
- Bowman, M. & Roberts, E. (1995). "An Overview of Various Forms of Public Participation in Environmental Decision-making. Manual on Public Participation in Environmental Decision making: Current Practice and Future Possibilities in Central and Eastern Europe, Budapest". 1-20.
- Carlsson, L. & Berkes, F. (2005). "Co-management: concepts and methodological implications". *Journal of Environmental Management*, 75, 65-76.
- Doyle, J. (2015). "Public Participation in Government Decision-making". *Published by the Victorian Auditor-General's Office (VAGO)*.
- Emas, R. (2015). "The Concept of Sustainable Development: Definition and Defining Principles". Brief for GSDR. Available at: https://sustainabledevelopment.un.org/.../589/GSDR%202015_SD_concept_definiton.
- Fall Soleyman, M. & hajipour, M. (2011). "Analysis of the sustainability of NGOs in rural areas, the experiences of international carbon sequestration project in South Khorasan province". *Geographical Sciences College of Applied Research*, 23, 107-127. [In Persian]
- Farahi, M. & Yarahmadi Khorasani, M. (2011). "Public participation in policy-making". *journal of training in management*, 7(2), 335-
- توسعه پایدار ارائه شده در قالب اسناد ملی نائل گردند. در این زمینه، اصلاح برخی قوانین و مقررات دست و پاگیر حضور سمن‌های محیط‌زیستی و تدوین برخی قوانین جدید، ارائه اطلاعات در راستای شفاف‌سازی وضعیت محیط‌زیست و شرایط وضع خط‌مشی‌ها، ایجاد برخی مکانیزم‌های تسهیل حضور اعضای سمن‌های محیط‌زیستی در ایجاد و ارزیابی تصمیمات، مانند مکانیزم‌های مشارکتی الکترونیکی، ارائه‌ی مشوق‌ها برای حضور بیشتر اعضاء و حمایت‌های مالی و اعتباری از سمن‌های 342. [In Persian]
- Flynn, Billie-J. (2000). "Public participation in a government land decision in Prince Edward Island: The case of Tracadie Cross Waste Watch Facility". *Master of Arts dissertation, Wilfrid Laurier University*.
- Ghaffari, Gh. (2001). "Evaluation of sociocultural barriers to effective social participation - organized economy in the rural community of Iran: A Case Study in the village of Kashan city. *Social Studies and Research Institute of Tehran University, Tehran*. [In Persian]
- INGOs. (2009). "Code of Good Practice for Civil Participation in the Decision-Making Process. Adopted by the Conference of INGOs at its meeting". 1st October.
- Inman, Sarah C. (2013). "Fractured Consent: Public Participation in Environmental Complexity". A Master's thesis of Georgetown University for the degree of Master of Arts in Communication, Culture, and Technology, Washington, DC.
- Irvin, A. & Stansbury, J. (1996). "Citizen Participation in Decision-Making: Is it Worth the Effort?". U.S. Environmental Protection Agency.
- Rajabi, A. (2011). "Methods of citizen participation in the process of urban development". *Geographical Journal of Environmental Planning*, 4(12), 101-116. [In Persian]
- Silina, M. (2012). Public Participation in Environmental Decision-making – An NGO view. European Environmental Bureau (EEB) & European ECO Forum, "Implementing the Aarhus Convention today: paving the way to a better environment and governance tomorrow". Almaty, 22-23.
- Veisi, H. & Majid al-Din, A. (2010). "Review of mechanisms and areas of public participation in environmental protection". *Journal of Natural Environment*, 4(12), 101-116. [In Persian]